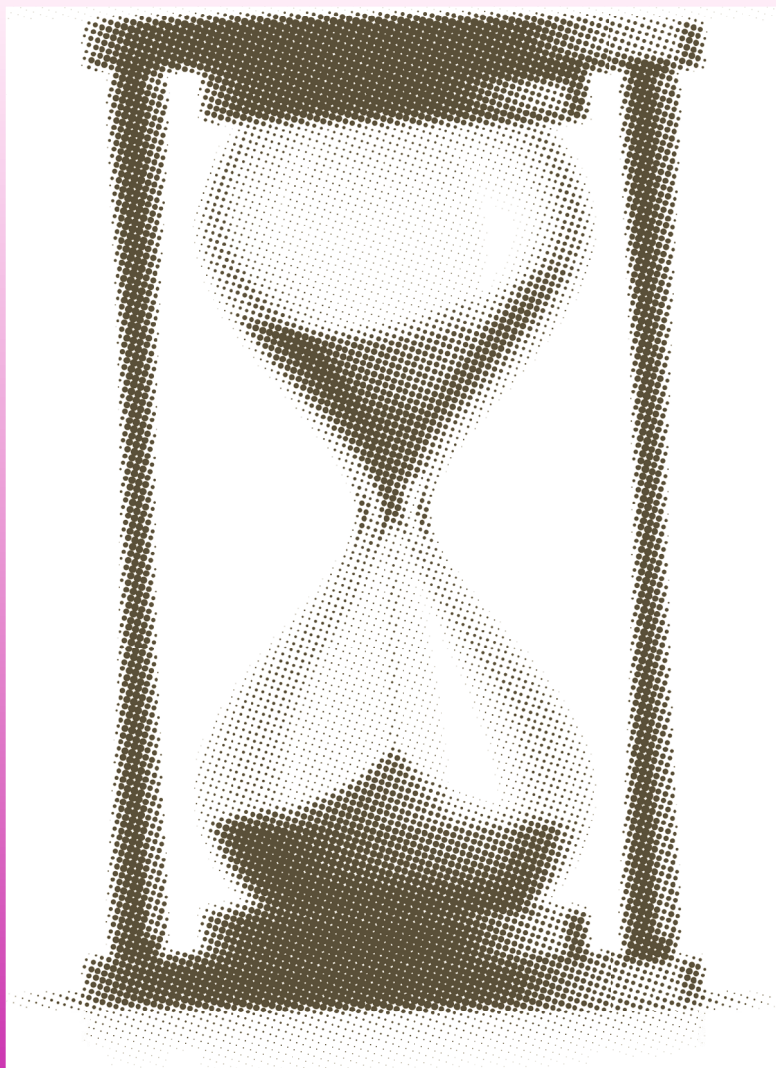

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 74 | 2020 | št. 3-4 (162) | str. 289–560

Josip Banić, *The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems (Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia during the Investiture Controversy) (Part 1)* • Ana Jenko Kovačič, *Iurium Episcopatum Liber I. poreške škofije: Predstavitev, tipološka opredelitev in analiza kodeksa* • Robert Devetak, *Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno* • Damir Globočnik, *Trubarjev spomenik v Ljubljani* • Srđan Mladenov Jovanović, *The Warmongering 'First Serbian Daily': The Daily 'Politika' during the First Balkan War of 1912-13* • Meta Remec, *Napredek, avtarkija, narod: italijanska energetska politika v Posočju (1918–1943)* • Klemen Kocjančič, *Enote in ustanove Waffen-SS v Ljubljani med letoma 1943 in 1945*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 74 | 2020 | št. 3-4 (162) | str. 289–560

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarevič (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 1. oktobra 2020.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2020: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanj Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, november 2020

Naklada: 780 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 1, 2020.

Translated by: Saša Mlacović (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2020): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBAS12X

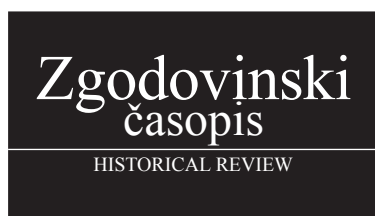
Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, November 2020

Print Run: 780 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Josip **Banić**, The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems
(Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia
during the Investiture Controversy) (Part 1)296–327
Skrivnost Meranije: Nove rešitve starih problemov
(Sveto rimsko cesarstvo ter Kraljevina Hrvaška -
Dalmacija v času investiturnega boja)
- Ana **Jenko Kovačič**, *Iurium Episcopaliū Liber I.* poreške škofije:
Predstavitev, tipološka opredelitev in analiza kodeksa328–359
Iurium Episcopaliū Liber I of the Bishopric of Poreč:
Presentation, Typological Definition, and Analysis of the Codex
- Robert **Devetak**, Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic
Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem
v obdobju pred prvo svetovno vojno.....360–387
Struggle for Slovene Schools and Operation of Women’s
Branches of the Sts Cyril and Methodius Society in Gorizia
and Gradisca in the Period before World War I
- Damir **Globočnik**, Trubarjev spomenik v Ljubljani388–424
Trubar Memorial in Ljubljana
- Srđan **Mladenov Jovanović**, The Warmongering ‘First Serbian Daily’:
The Daily ‘Politika’ during the First Balkan War of 1912–13426–440
Vojnohujskaški »prvi srbski dnevnik«: »Politika« v času
prve balkanske vojne 1912–13
- Meta **Remec**, Napredek, avtarkija, narod: italijanska energetska
politika v Posočju (1918–1943)442–475
Progress, Autarchy, Nation: Italian Energy Policy
in the Soča Valley (1918–1943)
- Klemen **Kocjančič**, Enote in ustanove Waffen-SS v Ljubljani med
letoma 1943 in 1945476–507
Waffen-SS Units and Institutions in Ljubljana between
1943 and 1945

Jubileji – Anniversaries

- Prof. dr. Jera Vodušek Starić - sedemdesetletnica (Damijan Guštin).....510–514
Prof. Dr. Jera Vodušek-Starič - On the Occasion of Her 70th Birthday
- Dr. Irena Gantar Godina. Jubilejni zapis ob 70-letnici (Urška Strle).....515–518
Dr Irena Gantar Godina. On the Occasion of Her 70th Birthday

Kongresi, simpoziji, društveno življenje – Congresses, Symposia, Society Events

- Šestdeset let dela Inštituta za novejšo zgodovino (Damijan Guštin)520–524
60 Years of the Institute of Contemporary History

Ocene in poročila – Reviews and Reports

- Marta Hradilová – Hana Pátková, Scritores. Písemná kultura
a její tvůrci v pozdně středověký Čechách 1300–1350.526–531
Written Culture and Its Creators in Late Medieval Bohemia
in 1300–1350 (Nataša Golob)
- Lucia Pillon, Cristiano Meneghel (ur.), Notabilia quaedam.
I diari dei notai Valentino e Matteo Dragogna (Neva Makuc).....532
- Harald Heppner, Peter Urbanitsch, Renate Zedinger (ur.), Social
Change in the Habsburg monarchy. Les transformations de
la société dans la monarchie des Habsbourg: l'époque des
Lumières (Marko Štuhec)533–536
- Petr Stehlík, Između hrvatsva i jugoslavenstva.
Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim
ideologijama 1832-1878 (Rok Stergar).....537–538
- Aleš Gabrič (ur.), Slovenski prelom 1918 (Jernej Kosi).....539–541

Philipp Ther, Europe since 1989. A History (Urška Strle).....	542–545
Andrej Studen (ur.), Mimohod blaga. Materialna kultura potrošniške družbe na Slovenskem (Bojan Balkovec).....	546–548
Marie-Janine Calic, Zgodovina Jugovzhodne Evrope (Jure Ramšak).....	549–551

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	552–555
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 74, 2020	556–560
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 74, 2020	

Razprave

Robert Devetak
Boj za slovenske šole in delovanje ženskih
podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda
na Goriškem in Gradiškem v obdobju
pred prvo svetovno vojno

Robert Devetak, dr., Univerza v Novi Gorici, SI- 5000 Nova Gorica Vipavska 13, devetak.robert@gmail.com

Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno

Zgodovinski časopis, Ljubljana 74/2020 (162), št. 3-4, str. 360–387, cit. 142

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

V Gorici ter na narodnostnih mejah dežele Goriške in Gradiške je v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja potekal intenziven boj za ustanovitev slovenskih šol. Kljub pravicam, zagotovljenim z ustavo, slovenski skupnosti v Gorici pred prvo svetovno vojno zaradi nasprotovanja italijanske in furlanske skupnosti v mestu ni uspelo zagotoviti javne slovenske osnovne šole. Zaradi tega so ustanovili več zasebnih šol, katerih izgradnjo in financiranje je omogočala Družba svetega Cirila in Metoda. Članek bo poskušal predstaviti razmere, v katerih se je razvijalo slovensko šolstvo na Goriškem, in delovanje ženske narodnoobrambene podružnice Družbe svetega Cirila in Metoda v obdobju Avstro-Ogrske.

Ključne besede: Goriška in Gradiška, šolstvo, ženske podružnice, Družba svetega Cirila in Metoda, narodnostni boji

Robert Devetak, PhD in History, University of Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica, Vipavska 13, devetak.robert@gmail.com

Struggle for Slovene Schools and Operation of Women's Branches of the Sts Cyril and Methodius Society in Gorizia and Gradisca in the Period before World War I

Historical Review, Ljubljana 74/2020 (162), No. 3-4, pp. 360–387, 142 notes

Language: Sn., (En., Sn. En.)

The city of Gorizia and the national borders of the crown land Gorizia and Gradisca saw an intensive struggle for the establishment of Slovene-language schools in the second half of the 19th and in the early 20th century. Despite rights guaranteed by the constitution, the Slovene community in Gorizia failed to secure a public Slovene-language school in Gorizia before World War I, as the city's Italian and Friulian communities opposed the idea. Consequently, a few private schools were established, with the Sts Cyril and Methodius Society enabling their financing and construction. The article aims to demonstrate conditions in which Slovene schooling developed in the Gorizian region, as well as the operation of women's national-defence branch of the Sts Cyril and Methodius Society in the period of Austria-Hungary.

Keywords: Gorizia and Gradisca, schooling, women's branches, Sts Cyril and Methodius Society, national struggle

Uvod

Eno od glavnih področij, kjer se je po *pomladi narodov*, leta 1848, vzpostavljala narodna identiteta, je bil izobraževalni sistem. Znotraj Avstro-Ogrske je pri slovanskih narodnih skupnostih vzpostavitev maternega jezika v šolah, administraciji in javnem življenju igrala ključno vlogo pri formiranju narodne pripadnosti.¹ V šolah so se otroci srečali z jezikom, ga utrdili in spoznali kulturne značilnosti svoje narodne skupnosti. Narodni aktivisti so v šolskem sistemu prepoznali eno glavnih področij, na katerem bi lahko delovali in vzpostavili svoje zahteve. Šole so ponujale neomejene priložnosti za indoktrinacijo novih generacij, ki bi se zavezale narodni identifikaciji.² Janez Bleiweis je izobraževanje označil za prvo in najpomembnejšo narodno nalogo.³ Slovincem je na večjem delu narodnostnega ozemlja uspelo zagotoviti gosto mrežo izobraževalnih ustanov in dvigniti raven pismenosti po letu 1869, ko je bil sprejet osnovnošolski zakon.⁴ Nekoliko drugačne so bile razmere na narodnostnih obrobjih. Na narodnostno mešanih območjih sta državna in deželna oblast na področju šolstva vodili do Slovencev zelo restriktivno politiko in velikokrat nista dovolili gradnje slovenskih šol ali vključitve slovenskega jezika v že obstoječe šole. To se je izrazito pokazalo predvsem v večjih deželnih središčih (npr. Gorica, Trst, Celje, Maribor, Celovec).⁵ Nemška in italijanska narodna elita sta se z vsemi razpoložljivimi močmi borili proti večji vlogi slovenščine v šolstvu, ker sta se bali, da bi se jima predvsem v administrativnih centrih zmanjšal vpliv na slovensko narodno skupnost. Boj ni zajel le problematike šol, ampak so v ta kontekst padla tudi vprašanja ekonomske, politične, socialne in družbene moči. Leto 1848 je spremembe pripeljalo tudi v goriški prostor, ki ni bil narodnostno enoten. V deželi so sobivale slovenska, furlanska, italijanska in nemška narodna skupnost, če naštejemo le najštevilnejše.⁶ Dežela je imela v veliki meri jasno

¹ Hroch, *The Slavic World*, str. 282; Zwitter, *Nacionalni problemi*, str. 164–166.

² Judson, *The Habsburg Empire*, str. 302

³ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 69.

⁴ Schmidt, *Osnovna šola*, str. 9–29; Pahor, *Pregled razvoja*, str. 289–295.

⁵ Glej: Sagadin, *Kvantitativna analiza*, str. 65–170; Ude, *Zgodovina slovenskega pouka*, str. 171–235; Pahor, *Pregled razvoja*, str. 235–338.

⁶ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 45. Glede na občevelni jezik je v deželi leta 1910 govorilo slovenski jezik 62 odstotkov, italijanski in furlanski 36 odstotkov, nemški 1,8 odstotka, preostale jezike pa 0,2 odstotka prebivalstva. Za italijansko in furlansko skupnost se ponekod uporablja izraz romanska skupnost.

določeno jezikovno mejo med največjima narodnima skupinama – Slovenci in Furlani, ki ji je sledila tudi večina upravnih meja okrajev. Mednacionalni spori so se pojavljali predvsem na narodnostnih mejah, kjer so skupnosti sobivale (Goriška brda, zgornji Kras),⁷ specifično okolje pa je predstavljala Gorica, kjer so delovale njihove osrednje upravne, ekonomske, politične, izobraževalne in kulturne ustanove.

Italijani, Furlani in deloma Nemci so imeli na Goriškem in Gradiškem prevladujoč položaj v politiki, upravi, šolstvu ter gospodarstvu in so s tem oblikovali podobo dežele, ne glede na njeno narodnostno strukturo.⁸ Slovenska narodna elita ob tem ni stala križem rok in je predvsem od 60. let 19. stoletja dalje med Slovenci na različne načine utrjevala občutek narodne pripadnosti, pri čemer je prepoznala osrednjo povezovalno vlogo v jeziku, ki ji ga je prek izobraževalnega sistema, izdaje slovenskih knjig, narodnoobrambnih društev, čitalnic in širjenja časopisov uspelo poenotiti in oblikovati slovensko *zamišljeno skupnost*.⁹ Glavni fokus je bil usmerjen na jezik v izobraževanju in uradni rabi.¹⁰ V Gorici se je slovenski skupnosti od 80. let 19. stoletja dalje uspelo vse bolj organizirati in ustanoviti lastna društva in ekonomske institucije, a ji ob tem ni uspelo zagotoviti javne slovenske osnovne šole.¹¹ V mestu živeča romanska skupnost se na širitev slovenskega vpliva ni odzvala z naklonjenostjo, zato so razmere v desetletjih pred prvo svetovno vojno postajale vse bolj napete in v določenih primerih tudi sovražne.¹² Vprašanje narodne pripadnosti je vstopilo v vse pore javnega in zasebnega življenja. Treba je bilo mobilizirati vse predstavnike in predstavnice naroda ter z javnim in zasebnim delovanjem zagotoviti obstanek ali prevlado skupnosti v določenem okolju, pri čemer je vprašanje jezika v povezavi z identiteto igralo ključno vlogo. Slovenska narodna elita je oblikovala poseben slogan *svoji k svojim*,¹³ ki ni dopuščal odklonov. Javnost je kritizirala vse, ki bi odstopali od gesla, pa naj je šlo za obisk »italijanske« trgovine¹⁴ ali dopisovanje v tujem jeziku.¹⁵

V takšnih razmerah je potekal boj za slovensko šolo v Gorici in na narodnostnih mejah v Goriških brdih ter na robu Krasa. Vprašanje šol in še bolj učnega

⁷ Marušič, *Prispevek k poznavanju*, str. 107–127.

⁸ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 111–113.

⁹ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 21–25.

¹⁰ Hobsbawm, *Nacije in nacionalizem*, str. 116–117.

¹¹ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 321–335; Marušič, *Pregled društvene dejavnosti*, str. 179–181.

¹² Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 319.

¹³ Malečková, *The Emancipation of Women*, str. 181. Slogan je izhajal iz češkega prostora (*svůj k svému*).

¹⁴ Soča, 4. 6. 1897, št. 23. »V Gorici imamo hud boj z nestrpnimi nasprotniki, katere hočemo spokoriti z geslom: *Svoji k svojim!* — Toda še vedno opazujemo, da veliko naših ljudi zahaja k našim največjim sovražnikom; zlasti ženske iz nekaterih krajev polnijo lahonske štacune! — Rodoljubi na deželi, kaj vendar delate? Zakaj ne podučite svojih ljudi?! Nadelo, ne le —prazne besede!«

¹⁵ Soča, 23. 3. 1877, št. 12. »Vendar ali je tak človek, ki svojemu narodu tako sramoto dela vreden, da je uže koprol? Ne! Temveč, ko nam je dobro znano, da ta človek slovensko brati in pisati zna. Skoro bi ga kaznovali z javnim imenovanjem, ali za jedenkrat in v prvo naj bo, ker se morda spokori in bo v bodoče svojim slovenskim staršem v lepem slovenskem jeziku pisal, da ga bodo vsaj razumeli. Ako nam pa pride še kterikrat od kogar koli enaka listnica v roke, imenovali ga bomo javno, da se bodo takemu nemškutarju vsi drugi Slovenci smijali.«

jezika je v razgretih mednacionalnih razmerah konec 19. ter v začetku 20. stoletja sodilo v državne okvire in zadevalo številne narodnosti znotraj Avstro-Ogrske. Poleg Slovencev so, tako na deželni kot na državni ravni, uveljavitev jezikovnih pravic zahtevali npr. Čehi, Hrvati, Rusini in Romuni.¹⁶ O pomenu šolstva nam veliko pove vprašanje slovenskih vzporednic na celjski gimnaziji iz leta 1895. Nemškimi političnim predstavnikom iz Štajerske je lokalno vprašanje uspelo prenesti na državni politični parket in ga prikazati kot ključno v boju za obstoj ter utrditev nemštva na Južnem Štajerskem. S *celjsko krizo* so nemški nacionalisti prvič spolitizirati regionalno tematiko na državni ravni.¹⁷ Ker se vlada ni učinkovito spopadla s problemom, je prišlo do njenega padca in državne politične krize.¹⁸

Boj za uporabo slovenskega jezika v javnem življenju in šolstvu na Goriškem in Gradiškem

Podobno kot v preostalih obmejnih slovenskih predelih, kjer je sobivalo več narodnih skupnosti, so se tudi goriški Slovenci spopadali z nemalo težavami na področju utrditve šolstva v glavnem mestu dežele, ki je bilo, kot je razvidno iz uradnih podatkov, večnarodnostno, a z večinoma italijansko oz. furlansko govorečim prebivalstvom.¹⁹ Kljub številčni slovenski skupnosti v mestu, ki se je tekom 19. stoletja in na začetku 20. stoletja ves čas povečevala, ta ni imela zagotovljenih narodnostnih in jezikovnih pravic, ki so ji po zakonu pripadale.²⁰ To se je izražalo tako v javni upravi in sodstvu kot tudi v šolstvu. Celotno obdobje Avstro-Ogrske je bila mestna oblast trdno v rokah italijanske skupnosti, ki je bila Slovincem izrazito nenaklonjena in se je z vsemi močmi borila, da bi onemogočila dosego sprememb na področju jezika v goriškem javnem življenju. S povečevanjem slovenske prisotnosti v mestu, ki se je izražalo tudi z vse močnejšim gospodarskim položajem in vlogo, so se začele razmere spreminjati. Ne glede na spremembe, do katerih je prišlo tekom desetletij pred prvo svetovno vojno, si Slovenci v mestu niso zagotovili državne osnovne šole s slovenskim jezikom. V javnih osnovnih šolah je za učni jezik veljala izključno italijanščina.²¹

V Gorici lahko sledimo zahtevam o ustanovitvi slovenske šole vse od leta 1848 dalje. Že prva kulturna in politična organizacija Slovencev v Gorici, slovensko bralno društvo, ustanovljeno aprila 1848,²² si je med drugim prizadevala za uveljavitev slovenskega jezika v Gorici, kar je posebej izpostavil tudi odbornik

¹⁶ Glej: Hroch, *The Slavic World*, str. 269–283.

¹⁷ Judson, »Not Another Square Foot!«, str. 85.

¹⁸ Cvirn, *Celjsko gimnazijsko vprašanje*, str. 102–111.

¹⁹ Pahor, *Pregled razvoja*, str. 235–308; Budin, *L'istruzione popolare*, str. 65–93; Brancati, *L'organizzazione scolastica*, str. 161–228; Waltritsch, *Le scuole slovene*, 151–160.

²⁰ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 46. Glede na občevelni jezik se je v Gorici med letoma 1880 in 1910 delež slovenskega prebivalstva povečal s 17,83 odstotka na 36,84 odstotka.

²¹ Pahor, *Pregled razvoja*, str. 265.

²² Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 97.

Andrej Winkler v časopisu *Slovenija*: »Gorica sama na sebi je laškutarsko mesto; ter bo ona terjala, de naj se njeni jezik v tukajšne šole vpelja. Al Gorica živi večidel od slovenskih pridelkov, zraven tega v učiliših je več Slovincov kot Lahov. Zakaj bi tedaj Slovenci ne imeli enake pravice, de v njih jeziku naj se v šolah uči? Brez dvombe prepir vstane, kadar eden al drugi to misel bo izpeljati hotel, kateri prepir bi se z lepim zamogel potolažiti le, ako bi se vsaki stranki pustila njena pravica.«²³ Po ponovni vzpostavitvi političnega življenja v 60. letih 19. stoletja je postalo vprašanje šolstva politično. Na Goriškem so imeli Italijani oz. Furlani v deželnem zboru vedno večino poslanskih sedežev, čeprav so predstavljali le dobro tretjino prebivalstva dežele. Delež voljenih slovenskih poslancev se je v obdobju med letoma 1861 in 1914 povečal s 33 odstotkov na 48 odstotkov,²⁴ kar pa ni zadostovalo za doseg zahtev in uveljavljanje političnega programa. Vseeno so slovenski poslanci že v 60. letih 19. stoletja večkrat poudarili zahteve po jezikovni enakopravnosti in slovenskih šolah v Gorici. Tako je na primer dr. Josip Tonkli oktobra 1868 prebral interpelacijo, ki jo je poleg njega podpisalo še šest slovenskih deželnih poslancev. Ta je, poleg drugih jezikovnih zahtev, vključevala tudi vprašanje o enakopravnosti slovenskega jezika v osnovnih in srednjih šolah dežele.²⁵

Slovenska skupnost se je zavedala pomena izobrazbe oz. izobraževalnega sistema, ki sta lahko jezik in etničnost tako podpirala kot uničevala.²⁶ Vprašanje rabe slovenskega jezika v javnem življenju na Goriškem je bilo, ravno zaradi sobivanja z italijansko in furlansko skupnostjo, eno temeljnih za slovensko politično gibanje. Čeprav je bilo vprašanje načeloma rešeno z 19. členom Državnega osnovnega zakona iz decembra 1867, ki je med drugim določal tudi, da »država priznava enakopravnost vseh deželnih jezikov v šoli, v uradu in v javnem življenju«,²⁷ se njegova določila v praksi niso izvajala. Od 60. let 19. stoletja dalje je potekal boj za slovenske šole, v mestu predvsem v okviru deželnega zbora, čitalnic in taborskega gibanja. Prizadevanje za uveljavitev slovenskega jezika je bilo ena od glavnih zahtev slovenskega političnega programa, ki so ga slovenski poslanci zagovarjali s svojim delom in prizadevanji v deželnem odboru v celotnem obdobju Avstro-Ogrske.

Poleg političnih predstavnikov so zavedanje o pomenu šolstva v maternem jeziku med goriške Slovence posredovale čitalnice, ki so po obnovitvi ustavnega življenja v državi, leta 1860, predstavljale najpomembnejši prostor kulturno-političnega in narodnostnega delovanja Slovencev.²⁸ Njihov glavni namen je bil utrjevanje in širjenje narodne zavesti, odigrale pa so tudi pomembno vlogo na področju razvoja slovenskega jezika in izobraževanja. Čitalnice so v 60. letih 19. stoletja neposredno utrjevale slovensko politično misel in nacionalno zavest ter s svojim delovanjem prodirale v lokalne skupnosti. Opozarjale so tudi na težave slovenskega šolstva v narodnostno mešanih okoljih, predvsem v Gorici, poleg tega

²³ *Slovenija*, 22. 12. 1848, št. 50.

²⁴ Melik, *Volitive na Slovenskem*, str. 299.

²⁵ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 201.

²⁶ García, *Language and Ethnifying*, str. 520.

²⁷ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 128.

²⁸ Matić, *Čitalnice*, str. 25.

pa so tudi same izobraževale svoje člane in članice in jim predstavljale slovensko literaturo, časopisje, poezijo itd.²⁹ Delovanje čitalnic je šlo z roko v roki s taborskim gibanjem, ki je zajelo goriški in slovenski prostor konec 60. let 19. stoletja. Tabori so bili velika zborovanja na prostem in so predstavljali pomemben element gibanja za program Zedinjene Slovenije in politične mobilizacije množic. Za razliko od besed, ki so bile kulturne, spominske manifestacije, so bili na drugi strani tabori izrazito in tudi formalno politični shodi.³⁰ S šempaškim taborom se je Goriška 18. oktobra 1868 v gibanje vključila kot druga izmed slovenskih dežel, skupno pa so jih med letoma 1868 in 1871 na celotnem slovenskem ozemlju organizirali 18.³¹ Poleg zahteve po Zedinjeni Sloveniji, ki je bila najpomembnejša zahteva taborov, so se pobudniki zavzemali še za enakopravnost slovenskega jezika v upravi in šolstvu ter gospodarski napredek.³² Na šempaškem taboru so v drugi točki programa izrazili tudi zahtevo po slovenskih šolah: »V vseh šolah na Slovenskem naj se poučuje v slovenskem jeziku, in to naj se precej začne ali vsaj v enem letu, /.../ Naj se napravijo nekatere glavne šole na slovenskem Goriškem in naj se jim pridruži najpotrebnejši pouk v kmetijstvu.«³³ Podobne zahteve so Slovenci zastopali na taboru, ki je potekal leta 1869 pri Drnovku v občini Bilje.³⁴

Ker so bila prizadevanja tudi v 70. letih 19. stoletja kljub političnemu delovanju Slovencev v deželnem zboru, prošnjam in zahtevam, ki so prihajale tako s strani političnih predstavnikov kot prebivalstva dežele, neuspešna, je prišlo v naslednjem desetletju do prvih zasebnih pobud na področju ustanavljanja šolstva, ki so poleg Gorice zajele tudi narodnostno obmejna področja v Brdih in na Krasu. O pomenu slovenskih šol in težavah, s katerimi so se na področju uporabe jezika tam srečevali, so pogosto opozarjali dopisniki v številnih časopisih. Dopisnik *Novic* iz Brd je leta 1864 poročal: »Ako je slovenski jezik v naših krajih zanemarjen, je krivo tega to, da nam ljudskih šol manjka, kjer bi se mladež vadila, in drugič to, da smo sužni laščine, ker v laškem jeziku dohajajo nam dopisi in ukazi iz kanclerij, ki mnogo zmešnjav iz zmot delajo.«³⁵

Po desetletjih boja z državnim, deželnim in goriškim občinskim aparatom je postalo slovenski narodni eliti in skupnosti jasno, da jim z javnimi sredstvi ne bo uspelo dobiti šol v Gorici in na narodnostnem obrobju, oz. se bodo pri tem soočili s številnimi in ostrimi odzivi ali nasprotovanji. V Gorici namreč ni pomagalo niti zbiranje podpisov staršev slovenskih otrok za odprtje javne osnovne šole s slovenskim jezikom. Z akcijo, ki sta jo leta 1892 organizirala vodilna slovenska goriška politika dr. Anton Gregorčič in Andrej Gabršček, so zbrali 348 overjenih podpisov staršev, a je občinska oblast odklonila prošnjo, ker naj ne bi bil vsak podpis posebej overjen.³⁶ Naslednje leto so postopek ponovili in zbrali podpise

²⁹ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 158–178.

³⁰ Melik, *Slovenski tabori*, str. 66.

³¹ Prav tam, str. 74.

³² Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 205.

³³ Gabršček, *Goriški Slovenci I*, str. 116.

³⁴ Marušič, *Prispevek k poznavanju*, str. 107–112.

³⁵ *Novice*, 6. 2. 1861, št. 6.

³⁶ Gabršček, *Goriški Slovenci I*, str. 316.

za 457 šoloobveznih slovenskih otrok, a sta državna poslanca dr. Gregorčič in Alfred Coronini prošnjo tokrat predala neposredno prosvetnemu ministru, baronu Paulu Gautschu von Frankenthurnu.³⁷ Ta je pritiskal na mestno oblast, da bi zadostil slovenskim zahtevam, a je pri realizaciji prišlo do zavlačevanja. Naposled je sledila ustanovitev osnovne šole na mestnem obrobju v Podturnu, ki pa je bila v za izobraževanje popolnoma neprimernih prostorih. Ob tem je občinska oblast zavrnila ponudbo Sloge, da prepusti slovenski šoli svojo stavbo z vso opremo v primernejšem predelu mesta. O neprimernosti prostorov veliko pove tudi šolski vpis; leta 1903 je šolo obiskovalo le 17, leta 1911 pa 22 učencev.³⁸

V tem oziru so povedni tudi številni članki, objavljeni v slovenskem časopisju. Alojzij Gradnik se je leta 1903 spominjal taborskega gibanja: *»Že pred 3 desetletji se je vršil ravno tu pod Dobrovem ljudski tabor, na kojem so tedanji voditelji naroda opominjali vlado, naj izpolni tudi nasproti Slovincem svojo dolžnost, naj jim da slovenskih, narodnih šol. Trideset let je že prešlo — in v tej dolgi dobi se je vršil po širni Sloveniji shod za shodom., sto in sto peticij je romalo na Dunaj — in na Dunaju niso storili ničesar. Danes stojimo ravno tam, kjer smo stali takrat. V Gorici in v Trstu še sedaj nimamo ljudskih šol.«*³⁹ Goriške razmere dobro povzame tudi preveden članek dr. Rogeža Battaglia v poljskem časopisu *Szkoł*, ki ga je objavila *Soča*. V njem so izpostavljene vse glavne značilnosti soočenja slovenske in italijanske narodne skupnosti na področju izobraževanja. *»Narodnostni boji ob času miru le takrat koristno delujejo na vzgojo in šolstvo, ako jih moremo smatrati za tekmovanje med seboj kulturnih narodov, drug od drugega poetično neodvisnih ter v vsakem slučaju enako močnih. Takrat se oni lahko smatrajo za izrek splošnega narodnega napredka ter pozivajo naprej v tej smeri tudi odgojo mladih pokolenj. Kjer pa se bore med seboj narodi politično združeni, čijih moč je dokaj različna, tam se sme smatrati naloga te borbe: ugonobljenje narodne individualnosti nasprotnikove«, kar daje tej borbi osvojitni značaj ter kaže nasilje in zvijačo kot orožje. Taka borba sprovaja navadno v vzgojo otrok osvojevalnega naroda negativno prvino narodnega sovraštva, h kateremu ga uči življenje, a pogostoma tudi šola. Tlačnemu narodu ta borba navadno odteguje zmožnost narodne vzgoje; šole, v katerih zapoveduje nasprotnik, služijo za potujčevanje otrok.«*⁴⁰ Na tem mestu je treba izpostaviti, da so Slovenci, po dolgotrajnih prizadevanjih, leta 1913 dosegli ustanovitev slovenske klasične gimnazije, prve in edine državne gimnazije na Slovenskem v času Avstro-Ogrske.⁴¹

³⁷ Prav tam, str. 328.

³⁸ Pahor, *Pregled razvoja*, str. 266.

³⁹ *Soča*, 23. 9. 1903, št. 76.

⁴⁰ *Soča*, 25. 6. 1895, št. 26.

⁴¹ Marušič, *Andrej Ipavec*, str. 17–29.

Slika 1: C. kr. višja realka v Gorici, kjer so se izobraževali tudi številni slovenski dijaki (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka)

Narodnoobrambna društva

Z novo zakonodajo o društvih, sprejeto leta 1867, ki je omogočala ustanavljanje političnih društev, sta se pomen in aktivnost čitalnic zmanjšala, na njeno mesto pa so vstopila številna nova društva, ki so se, najprej postopoma, v naslednjih desetletjih pa vse hitreje, širila po deželi.⁴² Pojavile so se tudi prve množične organizacije, ki so glede na nacionalni ključ združevale pripadnike posameznih narodnosti. Nasprotja med narodi so, predvsem po letu 1880, povzročala vse večje napetosti, ki so segale od državnega parlamenta na Dunaju do vaških skupnosti v večnarodnostnih okoljih. V razmerah so se narodnoobrambne organizacije, predvsem prek podružnic v večnarodnostnih okoljih, borile za prevlado jezikovne skupnosti, ki so jo zastopale posebej pri vprašanju šolstva in jezika v šolah.

Narodnoobrambne organizacije so bile proizvod 80. let 19. stoletja, ko se je začelo predvsem liberalno nemško in v goriškem primeru tudi italijansko liberalno meščanstvo vse bolj zavedati slovenske prisotnosti in moči Slovencev, predvsem v Gorici. V desetletjih pred prvo svetovno vojno so vse tri narodnosti v deželah, kjer so živeli Slovenci, oblikovale široko mrežo narodnoobrambnih organizacij. Prva tovrstna zasebna šolska organizacija je bila nemška *Deutscher Schulverein*, ki so jo maja 1880 ustanovili na Dunaju. Organizacija se je borila za jezikovne pravice in ustanavljanje šol predvsem na narodnostnih obrobjih, kjer je nemško prebivalstvo sobivalo z drugimi narodnimi skupinami (npr. Čehi, Slovenci, Italijani). Sredstva za gradnjo šol je sprejemala od številnih članov in članic, ki so se organizirali

⁴² Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 158–178.

znotraj manjših podružnic, ustanovljenih po celotnem nemškem narodnostnem ozemlju znotraj Avstrije, pa tudi na Češkem, Moravskem, Tirolskem, Štajerskem in Kranjskem, kjer so bivale številčno močne nemške skupnosti. Z denarjem, ki so ga podružnice zbrale iz širokega zaledja, so začeli graditi mrežo šol in drugih izobraževalnih ustanov. V te zavode so z različnimi metodami, večkrat tudi nasilnimi (propaganda, fizično nasilje, izkoriščanje ekonomske in politične odvisnosti), v šole pridobili tudi nenemške otroke. Število članov in članic družbe, s tem tudi prispevkov ter posledično šol in vrtcev, se je hitro povečevalo. Leta 1913 je delovalo okoli 2600 podružnic, katerih članstvo je dosegalo okoli 200.000 oseb, organizacija pa je vzdrževala 37 šol in 88 vrtcev, dodatno pa podpirala še 277 šol in 106 vrtcev.⁴³ Na Goriškem sta delovali moška in ženska podružnica *Schulvereina* v Gorici, kjer so bile tudi šole z nemškim učnim jezikom in najštevilčnejša nemško govoreča skupnost v deželi.⁴⁴ Večjega vpliva na jezikovne razmere v mestu in deželi nista imeli, predvsem zaradi premajhnega števila nemške populacije.

Svojo narodnoobrambno družbo je imela tudi italijanska skupnost, živeča na ozemlju Avstro-Ogrske (Tirolska, Goriška, Trst, Istra, Dalmacija). Leta 1886 je v Roveretu v Trentinu začela delovati *Pro Patria*, ki je na območju poselitve z italijanskim in furlanskim prebivalstvom ter na narodnostni meji začela ustanovljati lastne podružnice in izobraževalne ustanove. Na Goriškem je začela delovati oktobra 1886 in je v naslednjih štirih letih ustanovila vrtca v Pevmi in Podgori. Julija 1890 je, zaradi pozdrava društvu Dante Alighieri v Italiji, kar se je štelo za protidržavno, po odloku državnih oblasti prenehala delovati.⁴⁵ Že po enem letu je ukinjeno organizacijo nadomestila *Lega Nazionale*, ki si je kot glavni namen zadala »spodbuditi ljubezen do učenja italijanskega jezika in predvsem vzpostavitev in vzdrževanje italijanskih šol znotraj meja imperija, v večnarodnostnih krajih na jezikovnih mejah.«⁴⁶ Pred prvo svetovno vojno je bilo v Avstrijskem primorju skupno 177 podružnic, v katere je bilo vključenih okoli 40.000 članov in članic. Skupno je na tem območju organizacija upravljala 96 šol in vrtcev ter 370 knjižnic.⁴⁷ V Gorici je začela delovati 18. septembra 1890.⁴⁸ Na Goriškem in Gradiškem je bil pomen delovanja njenih podružnic veliko večji kot pomen nemških. *Lega Nazionale* je podružnice ustanovljala predvsem na furlanskem podeželju, s svojimi izobraževalnimi ustanovami pa je aktivno posegla v narodnostno mešana področja Brd in Krasa. Njene izobraževalne ustanove so bile vrtci v Ločniku, Devinu, Gorici, Krminu in Zagradu ter osnovne šole v Podgori, Devinu in Neblem.⁴⁹ Organizacijo so aktivno podpirali furlanski in italijanski politiki ter duhovščina. Delovanje družbe je predvsem med Slovenci sprožalo številne polemike in spore z romansko skupnostjo. Slovenci so aktivno delovali proti ustanavljanju šol in vrtcev na svojem

⁴³ Vovko, *Mal položi dar*, str. 21–23.

⁴⁴ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 184; Vovko, *Delovanje Deutscher Schulvereine*, str. 410–413.

⁴⁵ Vovko, *Mal položi dar*, str. 25.

⁴⁶ AST, *I. R. Luogotenenza societa*, b. 1, d. 2158.

⁴⁷ Marušič, *Pregled društvene dejavnosti*, str. 174.

⁴⁸ Fain, *Società di cultura*, str. 43.

⁴⁹ Pahor, *Pregled razvoja*, str. 276–277.

ozemlju ter pozivali starše, naj ne vpisujejo otrok v *Legine* zavode. Iz Nabrežine je dopisnik leta 1893 ob pričakovanem odprtju šole v Križu pri Trstu zapisal: »*Upamo pa, da se ‚Lega Nazionale‘ korenito prevara, ker skrbeli bomo za to, da v to šolo ne bo hodil niti eden slovenski otrok is naše vasi.*«⁵⁰ Vidnejši primer, ki je razburil tako slovensko kot italijansko javnost, se je zgodil v letu 1898, ko se je slovenska skupnost z demonstracijo uprla gradnji šole *Lege Nazionale* v Devinu.⁵¹ Sledile so aretacije 22 Slovencev in Slovenk, ki so se znašli na zatožni klopi tržaškega sodišča, a bili kasneje oproščeni.⁵²

Tudi slovenska društvena dejavnost v Gorici je dobivala po letu 1880 nove vsebinske razsežnosti.⁵³ Najpomembnejše politično društvo pred letom 1899 na Goriškem je bilo Sloga, ustanovljeno leta 1875, ki je združevalo tako pripadnike katoliškega kot liberalnega tabora. V okviru društva so delovali tudi slovenski poslanci v deželnem zboru, ki so si že več let prizadevali za spremembe na področju izobraževanja v glavnem mestu dežele. V Gorici je Sloga januarja 1883 sklenila ustanoviti prvi zasebni slovenski otroški vrtec, ki je svoja vrata odprl še isto leto. Na občnem zboru, ki je potekal 11. januarja 1883, so postavili vprašanje izobraževalnih institucij na prvo mesto. Tako je prva točka »zadevala ustanovo slovenskih otročjih vrtov v Gorici, ki so goriškim Slovincem posebno nižjega stanu, ki so cel dan iz hiše pri delu, velike koristi in neobhodne potrebe. Delavec ne more svojega otroka varovati, ampak ga mora pustiti brez varuha, da pride v dušno in telesno nevarnost, ali pa ga mora iztočiti italijanskemu otročjemu vrtu, kjer se otrok odvadi jeziku očetovemu, predno ga dobro pozna. Iz takih otrok postanejo odpadniki narodovi, ki so zarad svoje nemirnosti v nadlego sebi in drugim, kakor skušnja uči.«⁵⁴ Do leta 1894 sta mu sledila še dva, poleg tega pa je društvu uspelo v mestu odpreti dve osnovni šoli. V šolskem letu 1894/95 je slednji obiskovalo skupno 363 otrok, v treh vrtcih pa je bilo več kot 120 otrok.⁵⁵ Vpis slovenskih otrok v slovenske zavode se je štel za domoljubno dejanje in dolžnost. Prepričevalne metode je moč zaslediti tudi v takratnem časopisju: »*Slovenski stariši! Vsi brez izjeme, vpišite svoje otroke v slovenski šole. Ne dajte se pregovoriti od nikogar, da bi jih odpisali v laške šole. Dokažite, da ste zavedni Slovenci. Ne izpostavite se v zasmeh nasprotnikom, ki se Vam bodo v pest smejali, ko Vas speljejo na led. Ne bojte se nikogar, tudi gonjačev v stražarski opravi ne, ki Vam bodo pretili s kaznimi, ako ne daste otrok v laško šolo. Pokažite vrata ljudem, ki bodo lazili s polo papirja in svinčnikom v roki po vaših hišah speljavat Vaših otrok v laške šole. Zavedni Slovenci, poučujte morebitne nezavedne, da ni jeden otrok slovenski ne prestopi praga laške šole. Bodite ponosni, da ste Slovenci, skrbite, de bodo tudi Vaši otroci zavedni Slovenci!*«⁵⁶ Nadgradnja začetnih prizadevanj je bila ustanovitev Šolskega doma, ki je leta 1897 prevzel

⁵⁰ *Soča*, 21. 4. 1893, št. 17.

⁵¹ Gabršček, *Goriški Slovenci I*, str. 486.

⁵² Prav tam, str. 481–483.

⁵³ Marušič, *Pregled društvene dejavnosti*, str. 179–181.

⁵⁴ *Soča*, 12. 1. 1883, št. 2.

⁵⁵ Gabršček, *Goriški Slovenci I*, str. 384.

⁵⁶ *Primorski list*, 10. 9. 1896, št. 26.

Slogine zavode. Društvo je delovalo nadstrankarsko tudi, ko je prišlo do cepitve v Slogi in oblikovanja dveh slovenskih političnih taborov, o čemer bo več govora v nadaljevanju. Do prve svetovne vojne so v Gorici zgradili štiri izobraževalne institucije, ki jih je društvo uspešno podpiralo. V njih so delovali vrtci, osnovne šole, pripravljalnice, obrtne šole in celo javno moško učiteljsišče, ki so ga leta 1909 preselili iz Kopra v Gorico. V šolskem letu 1914/15 je osnovne šole Šolskega doma obiskovalo 866, vrtce 134, pripravljalnici 153, obrtne šole pa 149 učencev.⁵⁷

Družba svetega Cirila in Metoda

Največji in najpomembnejši projekt na področju narodnoobrambnega delovanja, ki je združil večino slovenskega ozemlja, je bila organizacija Družba sv. Cirila in Metoda (CMD). Zavzemala je pomembno mesto med prizadevanji Slovencev, da bi zavrli vse intenzivnejšo germanizacijo in italijanizacijo obmejnih prostorov. Z ustanavljanjem zasebnih vrtcev in šol na narodnostno najbolj ogroženih področjih slovenskega ozemlja je poskušala popraviti krivice uradne šolske politike, ki ponekod, kljub zadostnemu številu slovenskega prebivalstva, ni predvidela šol v slovenskem jeziku. V skladu s svojimi zmožnostmi je poskušala delovati kot protiutež *Schulvereinu* in *Legi nazionale*. Na obtožbe romanske skupnosti na Goriškem, ki se je bala, da bodo Slovenci tudi s pomočjo organizacije vplivali na spremembe v glavnem mestu dežele, so se odzvali v *Soči*: »*Našim narodnim sosedom v čast pa moram omeniti, da so se razun par njih vsi veselice udeležili ter s tem pokazali, da nas razumejo, ter izprevidijo, da družba sv. Cirila in Metoda je društvo v obrambo, ki ima samo varovati, kar je naše. Naša glavna družba hoče samo k temu pripomoči, da se morajo otroci slovenskih starišev v svojem materinem jeziku izučiti ter postati značajni Slovenci. Naša glavna družba noče in ne misli drugim narodom na jezikovnem polji otrok jemati ampak samo varovati, da drugi narodi ne vzamejo naših.*«⁵⁸

Pobudo za ustanovitev CMD so leta 1884 v Ljubljani dali Ivan Vrhovnik, Luka Svetec, Ivan Hribar, Ivan Murnik, dr. Josip Vošnjak in Tomo Zupan. Družba si je za glavno nalogo zadala »*vsestransko podpirati in pospeševati slovensko šolstvo na katoliško-narodni podlagi.*«⁵⁹ To so dosegli z gradnjo in vzdrževanjem šolskih stavb in vrtcev, zaposlovanjem učiteljev in učiteljic, podporami in nagradami učencem ter izdajo slovenskih knjig. Tako kot pri drugih tovrstnih organizacijah je delovanje temeljilo na podružnicah, ki so se lahko ustanovile v krajih, kjer je pristopilo vsaj 20 članov in članic.⁶⁰ Podružnice so organizirale shode z govori, deklamiranjem, petjem, veselicami in plesi. S svojimi aktivnostmi so bile pomembna žarišča slovenskega narodnoprubdnega delovanja, predvsem na narodnostno ogroženih

⁵⁷ Vovko, *Mal položi dar*, str. 26.

⁵⁸ *Soča*, 14. 2. 1896, št. 7.

⁵⁹ Vovko, *Stare podružnice*, str. 67.

⁶⁰ AST, *I. R. Luogotenenza societa*, b. 1, d. 7300.

delih slovenskega ozemlja, kjer ni bilo drugih slovenskih društev in organizacij.⁶¹ Finančna sredstva je družba nabirala predvsem od članstva, ki je leta 1914 štel 18.653 oseb, od tega na Goriškem 2898 (16 odstotkov).⁶² V deželi so organizirali moške, ženske in skupne podružnice CMD. Te so finance zbirale na različne načine, pri čemer so v določeni meri posnemale češke, nemške in italijanske narodnoobrambne organizacije. Poleg članarin, ki so jih prispevali člani, so najpomembnejši delež pridobile s pripravljanjem različnih prireditev, katerih namen pa je, kot bomo videli v nadaljevanju, presegal finančnega. Sredstva so bila namenjena ustanavljanju izobraževalnih ustanov in delovanju družbe.⁶³ Ne gre pozabiti na sodelovanje z drugimi narodnimi in kulturnimi društvi, ki so delež vstopnin namenila CMD. To je bilo vzajemno sodelovanje, saj je darovanje denarja za dober namen mobiliziralo večje število potencialnih gledalcev in poslušalcev prireditev. Na javnih mestih in v slovenskih trgovinah ter gostilnah je družba postavila posebne nabiralnike, kamor so gostje in drugi lahko prispevali denarna sredstva. Tekom delovanja je družba razvila tudi založništvo knjig in razglednic. Knjige so imele izrazito narodno, versko ali domoljubno vsebino, npr. knjige Frana Hubada, *Franc Jožef I., cesar avstrijski*, Janka Lebana, *Andrej baron Čehovin, slavni junak slovenski*, in Ivana Vrhovnika, *Listi nabožno slovstveni*.⁶⁴ Pomoč družbi je šla tako daleč, da so sredstva zbirali celo na pogrebih in porokah ter drugih zasebnih dogodkih.⁶⁵

Na Goriškem so prvo podružnico ustanovili 29. marca 1886.⁶⁶ Do konca leta so sledile še štiri, leta 1900 pa jih je bilo že 21 s skupaj 1359 člani in članicami,⁶⁷ pred prvo svetovno vojno pa je število podružnic še naraslo na 51 s skupno 2898 člani in članicami.⁶⁸ Obsežno organizacijsko in člansko zaledje je CMD omogočilo, da je na Goriškem med letoma 1888 in 1914 ustanovila vrtce v Pevmi (1888), Ločniku (1892), Krminu (1909) in na Blanči v Gorici (1911). Organizacija je poleg teh vzdrževala še občinska vrtca v Podgori, ustanovljena leta 1887 in 1896, pod okrilje družbe pa sta spadali tudi mešani dvorazredni šoli v Krminu (1909) in na Blanči v Gorici (1911).⁶⁹ V zadnjem šolskem letu pred začetkom prve svetovne vojne je krminsko osnovno šolo obiskovalo 94 učencev, goriško pa 95.⁷⁰ Iz lokacije šol in vrtcev je razvidna ustanovitev teh institucij na narodnostnem obrobju, v krajih, kjer sta sobivali slovenska in romanska skupnost, kar je posledično povzročalo trenja med prebivalstvom. V Podgori in Devinu sta si nasproti stali podružnici *Lege Nazionale* in CMD, ki sta s svojim delovanjem poskušali v svoje vrste pridobiti čim več ljudi. Večje težave so se pojavljale predvsem v Ločniku, kjer je bila CMD leta 1897 prisiljena zapreti vrtec zaradi premajhnega vpisa, ki je bil deloma posledica

⁶¹ Vovko, *Odborniki in članstvo*, str. 10.

⁶² Vovko, *Mal položi dar*, str. 158–159.

⁶³ Vovko, *Stare podružnice*, str. 68.

⁶⁴ Vovko, *Mal položi dar*, str. 103–110.

⁶⁵ Prav tam, str. 108–109.

⁶⁶ Vovko, *Stare podružnice*, str. 77.

⁶⁷ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 322.

⁶⁸ Vovko, *Mal položi dar*, str. 159.

⁶⁹ Vovko, *Stare podružnice*, str. 68–69.

⁷⁰ Pahor, *Pregled razvoja*, str. 283.

delovanja tamkajšnje podružnice *Lege Nazionale*.⁷¹ Metode vključevanja otrok pod okrilje svoje organizacije niso bile prijazne in sredstva prepričevanja se niso izbirala. Tako naj bi ženski v Ločniku, ki je imela dva otroke v slovenskem vrtcu, grozili, da ji bodo porezali vse trte v vinogradu, če ju ne bo prepisala v *Legin* vrtec. Ustrahovanje je bilo v tem primeru uspešno.⁷² Odmev krajevnih dogodkov je dosegel celo dunajski parlament, ko je januarja 1894 hrvaški poslanec Vekoslav Spinčić opozoril na ravnanje *Lege Nazionale* v Ločniku.⁷³ Tamkajšnji dogodki na državni ravni niso dosegli odmeva, ki ga je povzročila ustanovitev slovenskih vzporednic v Celju, a to vseeno nakazuje na težave, s katerimi sta se soočala slovenska narodna skupnost in šolstvo na narodnostnem obrobju.

Po začetnem zagonu v 80. in na začetku 90. let 19. stoletja je sledilo krizno obdobje, primarno posledica političnega razkola, do katerega je na Goriškem prišlo leta 1899. Oblikovanje dveh slovenskih političnih taborov – liberalnega (Narodno napredna stranka) in katoliškega (Sloga/Slovenska ljudska stranka) – je povzročilo delitev pri društvih in organizacijah, ki so se razporedile glede na politično pripadnost vodstva ali članstva.⁷⁴ CMD proti temu ni ostala imuna. Čeprav je organizacija načeloma ostala enotna in so se težave pojavile tudi pri podružnicah v drugih deželah, je razkol na Goriškem povzročil notranje napetosti in delitve ter na tem področju občutnejše spremembe kot drugod. To je razvidno tako iz članstva, ki se je med letoma 1897 in 1903 zmanjšalo za štiri petine, kot iz zneska zbranih sredstev, ki se je leta 1902 več kot za polovico zmanjšal od tistega iz leta 1897.⁷⁵ Nadstrankarska drža organizacije je dokaj uspešno delovala do leta 1907, ko je prišlo na skupščini v Bohinjski Bistrici do razkola in izstopa večine katoliško oz. konservativno usmerjenega vodstva. Slednje je, ob podpori SLS, leta 1910 ustanovilo lastno narodnoobrambno družbo Slovenska straža. Ta se je uspešno razvila tudi na Goriškem, kjer je pred prvo svetovno vojno odprla vrtca v Devinu in Gorici.⁷⁶ Na drugi strani je liberalni tabor premaknil delovanje CMD v politične vode in podprl ustanavljanje novih podružnic, predvsem na podeželju, ki je predstavljalo večinsko volilno bazo SLS. S tem je družba pridobila nov zagon, ki se je manifestiral v povečanju podružnic, članstva in prispevkov. Število podružnic CMD na Goriškem in Gradiškem se je med letoma 1907 in 1914 povečalo z 21 na 51, število članov in članic pa s 449 na 2898.⁷⁷ Slovencem se je s pomočjo organizacije uspelo otresti pritiskov drugih narodnih skupin in v veliki meri zaježiti napredujočo asimilacijo, ki je bila značilna predvsem za Brda. Tako so na primer uspešno onemogočili delovanje Legine šole v Neblem, ki je morala po štirih letih delovanja zapreti svoja vrata.⁷⁸

⁷¹ Prav tam, str. 282.

⁷² *Soča*, 27. 4. 1894, št. 17.

⁷³ *Soča*, 11. 1. 1894, št. 2.

⁷⁴ Marušič, *Primorski čas*, str. 152–164.

⁷⁵ Vovko, *Mal položi dar*, str. 158.

⁷⁶ Prav tam, str. 34.

⁷⁷ Prav tam, str. 159.

⁷⁸ Pahor, *Pregled razvoja*, str. 277.

Vključitev žensk v narodnostni boj in narodna društva

V okviru mednarodnostnih bojev so se narodne elite zavedale pomena podpore žensk in njihove številčnosti, ki je lahko obrnila tehtnico njim v prid. V drugi polovici 19. stoletja se je vloga žensk pri oblikovanju narodne zavesti ves čas povečevala in se izražala predvsem z njihovim vstopom v javno življenje ter aktivnim delovanjem na narodnoobrambnem, izobraževalnem in kulturnem področju. To je slovenska narodna elita poudarjala že od leta 1848 dalje.⁷⁹ Anton Bleiweis se je leta 1878 ob proslavi svoje 70-letnice obrnil neposredno na Slovenke: »*Star slovenski pregovor se glasi: hiša ne stoji na zemlji, hiša stoji na ženi. In ta star slovenski pregovor ima dandanes obširen pomen; mi namreč ne moremo reči: Slovenija ne stoji samo na možeh, ona stoji na ženah slovenskih.*«⁸⁰ Tudi posamezne ženske avtorice so se obračale na svoje sonarodnjakinje s pozivi, v katerih je imel posebno mesto prav materni jezik. Luiza Pesjak je tako v *Novicah* leta 1864 zapisala: »*Dobro veste, ljube domorodkinje, da ste zvezane s tem jezikom, posebno pa čutite trdno to vez v tuji deželi, kjer Vam gotovo neizmerna radost v srcu zaigra, kadar se Vam nenadoma oglasi sladka beseda mile nam domovine. Vtisnite si torej v srce resni ta opomin ene zmed vas, kateri je bil ljubi domači govor vedno sladak, ktera pa lepoto in milino njegovo še le zdaj pozna, ko se ga uči; – ljubite in gojite ta jezik, ki je vednega lika in goreče ljubezni visoko vreden; saj čislajte same sebe, čislajte jezik predrage svoje domovine.*«⁸¹ Vse večji pomen narodne pripadnosti v večnarodnostnem okolju pa ni zajel le javnega delovanja žensk, ampak se je pomembno ugnezdil tudi v zasebni sferi. S poglobljanjem čuta narodne pripadnosti so ženske, v vlogi mater in vzgojiteljic, postale nepogrešljiv del narodne skupnosti.⁸² Od njih se je zahtevalo varovanje narodne identitete ter prenašanje kulture in jezika na naslednje generacije. Poleg tega se je velikokrat pričakovalo, da bodo varovale etnično čistost s porokami izključno znotraj narodnih skupnosti. Tovrstna prizadevanja so se pojavljala pri večini narodnih skupnosti znotraj Avstro-Ogrske.⁸³ Narodne elite so jih spodbujale k vzgoji narodno zavednih rodov, še posebej na narodnostnih obmejnih področjih.⁸⁴ Šole s slovenskim jezikom in narodna društva so na tem območju igrali ključno vlogo pri identifikaciji z narodno skupnostjo. Med nižje izobražene in kmečke sloje prebivalstva, ki so na Goriškem predstavljali večino, je občutek narodne pripadnosti vstopal počasneje in potreboval drugačno podlago za prebujanje pripadnosti. Da bi preprečili prestopke k narodnim nasprotnikom, je slovenska politična elita za ženske oblikovala posebno govorico časti, s katero je postala posameznica, kot pripadnica naroda, odgovorna za svojo čast in čast skupnosti, ki ji je pripadala. V procesu oblikovanja nacionalne skupnosti se je javno sklicevanje na čast naroda

⁷⁹ Granda, *Ženske in revolucija*, str. 6–15.

⁸⁰ Grdina, *Slovinci med tradicijo*, str. 67.

⁸¹ *Novice*, 1. 6. 1864, št. 22.

⁸² Verginella, *Ženska obrobja*, str. 14.

⁸³ Primer: Judson, *The Gendered Politics*, str. 5, Malečková, *The Emancipation*, str. 169–170.

⁸⁴ Verginella, *Ženska obrobja*, str. 117.

prepletalo s tradicionalno govoricu časti, pri čemer so ženske nosile odgovornost za ohranjanje čistosti krvi. Sklicevanje na čast je delovalo kot protitež želji po pridobitvi materialnih dobrin, s katerimi so v Gorici vse do začetka 20. stoletja v veliki meri razpolagali trgovci, delodajalci, obrtniki in italijanska politična elita.⁸⁵ Na večnacionalnih območjih, kjer so se narodnosti borile za prevlado, so posebej tvegano skupino predstavljale ženske, ki so prihajale iz kmečkega okolja in so trgovale z mestom, in tiste, ki so se vanj selile oz. se tam zaposlile. Na tveganja so opozarjale tudi ženske same. Marija Skrinjar iz Sežane je leta 1893 v *Vesni* izpostavila: »Če bodo Slovenke zavedne, ne bomo imeli toliko mlačnežev in omahovalcev; ne izneveri se pa nam niti jedeh mož več! Sedaj pa imamo mnogo vzgledov, da je oče vzoren narodnjak, a deca v sovražnem taboru? Kdo je kriv te sramote? — Žena, mati! — Skrbeti je torej, da se vzgoji čim več zavednih sloven. žensk in — in prihodnost je naša! /.../ Tovarišice! Oklenite se narodnih društev in delujte po svoje za probudo vsega naroda in pravo vzgojo sloven. otrok! Sloven. dekle ljubi samo narodnjaka; sloven. Mati pošiljaj svoje otroke vedno le v domače učilnice! — Bodimo uzorne žene, a tudi odločne narodnjakinje! — Proč s tujimi navadami in nemškim jezikom, proč z nem. šolami!«⁸⁶ Z vse širšim zavedanjem narodnih elit, da je treba narodno zavest razširiti med ženske vseh socialnih in družbenih skupin, so te na področju narodnega in javnega delovanja dobile nove priložnosti.⁸⁷

Slika 2: Središče Gorice pred prvo svetovno vojno (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka)

⁸⁵ Prav tam, str. 74–79.

⁸⁶ *Vesna*, 20. 10. 1893, str. 10.

⁸⁷ Selišnik, Verginella, *The Desire*, str. 102.

Žensko delovanje v društvih

Pomen vključitve žensk so v 80. letih 19. stoletja spoznale tudi narodnoobrambne organizacije v Avstro-Ogrski. Kljub nasprotovanjem med slovensko skupnostjo na eni strani in italijansko ter nemško na drugi, ki so se tekom druge polovice 19. stoletja krepila, ne gre zanemariti vplivov, ki so se vzpostavili na tej relaciji. Eden takšnih je ravno vpliv delovanja družb *Pro Patria/Lega Nazionale* in *Schulverein* na CMD, pri čemer je treba izpostaviti povezave slednje z osrednjo češko narodnoobrambno organizacijo *Ustředni matice školska*.⁸⁸ Za *Lega Nazionale* so tako na primer v *Soči* zapisali: »Razširjanje tega laškega politiškega šolskega društva med Lahi je vredno občudovanja in posnemanja! Podružnica za podružnico vstaja, a vsaka tekmuje v poštvovalnosti. Tu gibanje je vredno resnega opazovanja! Treba se bo tudi naši strani še resneje m tesneje združiti pod zastavo — ‚Sloge‘ in ‚Šolskega doma‘.«⁸⁹ Vse navedene organizacije so pod svojim okriljem združile tudi številne ženske, ki so v boju za narodnostno prevlado na obmejnih in narodnostno mešanih področjih dobile pomembno vlogo. Pri tem je precedens predstavljala *Schulverein*, ki je prva prepoznala pomen množične vključitve žensk v organizacijske in terenske strukture organizacije.⁹⁰ Prvo samostojno podružnico so Nemke ustanovile leta 1883 v Gradcu na Štajerskem in je v kratkem času povezala več kot 1300 članic. Že dve leti kasneje je število ženskih podružnic doseglo 83, v organizacijo pa se je vključilo okoli 10.000 žensk, ki so predstavljale okoli 10 odstotkov celotnega članstva.⁹¹ Poleg tega je ženske pod svoje okrilje vključila tudi *Lega Nazionale*.⁹²

Prav delovanje italijanskih in nemških narodnoobrambnih podružnic, ki je, kot smo lahko videli, vključevalo tudi številne ženske, je sprožilo reakcijo in posnemanje tudi pri slovenski narodni skupnosti. Slovenska politična elita je ženske že zgodaj vključila v različne narodne organizacije in društva, kjer so se lahko uspešno uveljavljale in postale narodno zavedne. Aktivno so v narodnih društvih in narodno-kulturnem življenju delovale že v čitalnicah.⁹³ To je bilo na narodnostnih mejah še veliko izraziteje kot drugje.⁹⁴ Slovensko narodno gibanje je sočasno z drugimi tovrstnimi gibanji v državi začelo najprej podpirati udeležbo žensk na narodnih dogodkih, čitalniških večerih in taborih. Društva so predstavljala eno najpomembnejših možnosti za žensko javno in narodno delo. Ženske so ponekod delovale v čitalnicah in narodnih društvih že od samega začetka. Vanje se niso vključevale le kot pasivne opazovalke, temveč so aktivno sodelovale tudi pri oblikovanju in uresničitvi njihovega programa, in sicer z okraševanjem prireditvenih prostorov, pomočjo pri organizaciji predstav in veselic, s petjem, glasbenimi točkami, recitacijami in igranjem v dramskih predstavah.⁹⁵ V nadaljnjih desetletjih

⁸⁸ Malečková, *The Emancipation*, str. 167–188.

⁸⁹ *Soča*, 1. 3. 1898, št. 17.

⁹⁰ Judson, *The Gendered Politics*, str. 1–17.

⁹¹ Prav tam, str. 8–9.

⁹² *Corriere di Gorizia*, 3. 1. 1897, št. 1.

⁹³ Vodopivec, *Kako so ženske*, str. 33.

⁹⁴ Verginella, *Ženska obrobja*, str. 157–173.

⁹⁵ Vodopivec, *Kako so ženske*, str. 35.

so si ženske s svojim delovanjem zagotovile tudi pomembnejše funkcije in položaje znotraj tovrstnih društev. Slovensko izobraževalno društvo na Cingrafu v Gorici je tako na primer leta 1911 zapisalo v svoja pravila, da pripada ženskim članicam polovica mest v šestčlanskem odboru.⁹⁶ Čitalnice in kulturna društva so večinoma vključevali izobražene ženske višjega in srednjega družbenega sloja, predvsem iz mestnih ali trških okolij, ki so zavest o narodni pripadnosti hitreje ponotranjile. Na drugi strani je proces nacionalne utrditve pri ženskah iz nižjih družbenih slojev potekal na drugačen način. Nacionalne elite so se nanje začele obračati, ko so ugotovile, da uhajajo iz nacionalnega telesa in da njihov prestop v tuje nacionalno okolje slabi domače vrste.⁹⁷

Na tem mestu je treba izpostaviti, da je posebna ženska sekcija delovala tudi znotraj Šolskega doma. Leta 1898 so izenačili društvena pravila za oba spola, s čimer je bilo članicam omogočeno oblikovanje samostojnega odbora in sekcije.⁹⁸ Ženski oddelek je s svojo dejavnostjo dosegel tudi Ljubljano in Trst, kjer je prav tako potekalo nabiranje sredstev za organizacijo.⁹⁹ Šolski dom se je pri tem zagotovo zgledoval po delovanju CMD, ki je začela ustanavljati samostojne ženske podjetnice že leta 1887.

Ženske podjetnice Družbe Cirila in Metoda

CMD je bila prva slovenska organizacija, ki je v svoje delovanje velikopotezno vključila predstavnice vseh družbenih slojev. *Slovenski narod* je leta 1892 zapisal: »Med mnogimi družbami – tako se pričinja poročilo – ,se težko katera dobi, ki bi tako globoko segala v vse sloje narodove in tako splošno zanimala vse zavedne Slovence, kakor uprav družba sv. Cirila in Metoda. Lepa njena ideja nas združuje, kakor ude jedne družine krog domačega ognjišča. Ob veselih in žalostnih prilikah se je spominjamo ter polagajoč darove na žrtvenik domovine, nadaljujemo delo sv. blagovestnikov. Da bi še bolj goreče mogle vršiti domoljubni posel, združile smo se Goriške Slovenke v žensko podjetnico, ki je po letih sicer še mlada, a je pognalo že tako krepke mladike, da je ne omaje vsak vetrič.«¹⁰⁰ Pri ženskah je družba prepoznala pomemben dejavnik, ki bi pripomogel k širitvi podjetnic, povečanju finančnih sredstev in krepitvi narodne zavesti. Poleg tega je družba pomagala goriški narodni eliti »narodno izobraziti« ženske in jih aktivno vključiti v boj za slovensko šolstvo in jezik. To je igralo pomembno vlogo predvsem na območju Gorice, kjer so številne ženske, ki so se preseljevale v mesto s periferije, zaradi pritiskov prestopile v nasprotni, italijanski narodni tabor. Pomen družbe je razviden iz zapisa v *Slovanskem svetu*: »Da se je ženstvo začelo brigati za narodnost, gre v prvi vrsti zasluga sl. družbi sv. Cirila in Metoda, ker je tudi nas vsprejela in nam dovolila,

⁹⁶ AST, I. R. *Luogotenenza societa*, b. 1, d. 1407.

⁹⁷ Verginella, *Ženska obrobja*, str. 15.

⁹⁸ *Primorski list*, 9. 4. 1898, št. 11.

⁹⁹ Šatej, *Žensko delovanje*, str. 50.

¹⁰⁰ *Slovenski narod*, 26. 2. 1892, št. 46.

da smemo tudi ženske vnemati se za narodne svetinje.«¹⁰¹ Pomembna vloga žensk je izstopala znotraj organizacijskih struktur, terenskega dela in podpore družbi. Delovale so tako znotraj mešanih odsekov in podružnic kot v samostojnih podružnicah. Slednjih je bilo v okviru slovenske organizacije sorazmerno veliko, delež žensk, ki je bil vključen vanje, pa je leta 1900 dosegel 38,8 odstotka celotnega članstva.¹⁰² Ženske so se že kmalu po ustanovitvi CMD vključile v njeno delovanje, pri čemer so posnemale Nemke in Čehinje, ki so se, kot smo videli, v podobna združenja integrirale že v prvi polovici 80. let 19. stoletja.¹⁰³ Prva ženska podružnica je začela delovati leta 1887 v Trstu, do prve svetovne vojne pa ji je na Slovenskem sledilo še 54 podružnic. Trst je bil najpomembnejše in največje središče na slovenskem ozemlju, tretje največje mesto Cislajtanije, stičišče različnih kultur in narodnosti ter pomembno okno v svet zaradi svojega pristanišča. Od tam so zato prihajale številne pobude in vzori, ki so pomembno vplivali na emancipacijo žensk.¹⁰⁴ V mestu se je izoblikovala tudi slovenska ženska izobraženska elita. Združevala se je v okviru prvega slovenskega ženskega časopisa *Slovenka*, ki je začel izhajati leta 1897.¹⁰⁵ Njihove ideje so vplivale na delovanje žensk v celotnem slovenskem prostoru, tudi na Goriškem. Iz Trsta je leta 1893 prišel tudi poziv za ustanovitve podružnic CMD: »Snujte ženske podružnice, kjerkoli jih še ni! Na vse napade odgovorite najboljše, ako še pridnejše nabirate milodare – za naše sirote, za našo kri, za našo bodočnost.«¹⁰⁶

Marsikateri obrok učencev v slovenskih šolskih zavodih, plače učiteljev, gradbeni material za izobraževalne institucije in druge stroške so pokrili prispevki članic CMD. Te so na Goriškem delovale znotraj desetih samostojnih podružnic.¹⁰⁷ Skupno so goriške podružnice v letu 1910 predstavljale 14 odstotkov članstva in 15 odstotkov prispevkov družbi.¹⁰⁸ Če gledamo samo Goriško, je članstvo v samostojnih ženskih podružnicah znašalo 29,8 odstotka, a je bil njihov delež še precej višji, saj so številne delovale v mešanih podružnicah skupaj z moškimi. Samostojne ženske podružnice so na Goriškem v letu 1910 zbrale 29,5 odstotka vseh prispevkov v deželi.¹⁰⁹ Na ta način so ženske neposredno vplivale na kakovost, širjenje in izboljšanje položaja slovenskega šolstva na Goriškem, s čimer je slovenska narodna elita lahko utrdila položaj slovenske identitete na narodnih obrobjih. S krepitvijo narodne zavesti pri ženskah se je to preslikalo tudi na dojemanje pripadnosti znotraj štirih sten pri družinskih članih, kar je bilo posebej poudarjeno na redni skupščini CMD leta 1893 v Sežani. »To pa je v razvoju naše družbe – da rabim besede

¹⁰¹ *Slovanski svet*, 6. 9. 1895, št. 34.

¹⁰² Selišnik, *Prihod žensk*, str. 51.

¹⁰³ Vovko, *Delovanje Deutscher Schulvereina*, str. 877.

¹⁰⁴ Verginella, *Ženske med nacionalnim*, str. 133–145.

¹⁰⁵ Več o *Slovenki* glej: Troha, *Slovensko žensko gibanje*, str. 44–58; Verginella, *Slovenka*, str. 5–15.

¹⁰⁶ *Edinost*, 4. 11. 1893, št. 88.

¹⁰⁷ Gorica (1889), Ajdovščina, Dornberk, Sežana, Tolmin (1892), Kobarid, Prvačina (1894), Ročinj (1899), Branik (1908) in Pevma (1909).

¹⁰⁸ Vovko, *Mal položi dar*, str. 159.

¹⁰⁹ Vovko, *Odborniki in članstvo*, str. 353–421.

slavnega pesnika iz nekega njegovega lista do tajništva – ,najlepši vspeh, ker se je vzdramilo in na delo stopilo naše ženstvo, to je za nas največjega pomena, rekel bi zgodovinske važnosti. ' Da, čast in slava Vam, žene slovenske in dekleta! S tem svojim činom ste dokazale ptujemu in domačemu svetu, da umevate svoj poklic, da imate pri vzgoji slovenske dece tudi ve besedo, da nočete prepuščati nasprotniku nobenega otroka več. Ve, ki ste po naravi že odločene, da čuvate domače ognjišče, pomagajte po naši družbi zbirati okrog njega mladino, ki jo nasprotnik z mamilom slepi ter vabi v svoje potujčevalne zavode!«¹¹⁰ Pomen ženskega delovanja znotraj organizacije pa je presegal narodnostne boje in vpliv na narodnostno identiteto. V še zelo patriarhalnem okolju je bila družba z narodnoobrambnim delovanjem eno prvih okolij, kjer so ženske lahko dosegale enakopravnost.¹¹¹ S svojim delom so pridobile številne vodstvene in organizacijske izkušnje ter hkrati tudi vidno mesto v slovenskem javnem prostoru, ki je bil za ženske pred prvo svetovno vojno še omejen. Na ta način so se zavedle pomena svojega dela in možnosti, ki so se jim z vstopom v javnost začele odpirati. Zaradi tega ni nenavadno, da so bile nekatere članice družbe glavne predstavnice slovenskega ženskega gibanja, ki se je borilo za emancipacijo Slovenk. Tudi znotraj družbe se je tako odpiralo vprašanje ženske emancipacije, ki je predvsem od začetka 20. stoletja dalje postajalo vse pomembnejše znotraj državnega in slovenskega prostora.¹¹²

Na Goriškem je bila prva samostojna ženska podružnica CMD ustanovljena leta 1889 v Gorici.¹¹³ Bila je največja ženska podružnica v deželi in hkrati tudi eno najpomembnejših slovenskih ženskih društev, ki so v deželi delovala pred prvo svetovno vojno. Na višku moči je članstvo preseglo 400 društvnic.¹¹⁴ »Goriška ženska podružnica družbe sv. Cirila in Metoda je zbor goriškega narodnega ženstva in brez ugovora uzor slovenskemu ženstvu po deželi v narodnem delu. Neumorno deluje za razširjenje. in utrjenje šolskega društva ter za pridobitev potrebnih sredstev, bodisi za društveno blagajnico, bodisi za otroške vrte v okolici goriški in v Gorici, ali za narodno šolstvo v glavnem mestu naše deželice. /.../ Goriška ženska podružnica družbe sv. Cirila in Metoda bodi drugi možkim in ženskim podružnicam tega društva, kakor tudi našim hranilnicam in posojilnicam ter čitalnicam, raznim bralnim, pevskim in drugim društvom, dalje slavnim županstvom ter rodoljubom in rodoljubkam v nabiranju doneskov za ,Šolski dom' in v pristopanju k društvu lep izgled. ki naj ga posnemajo.«¹¹⁵ Glede na število članic, zbrani denar in aktivnosti je treba izpostaviti še podružnice v Tolminu, Ajdovščini in Sežani.¹¹⁶

Na kratkem preseku delovanja ženskih podružnic do leta 1914 so razvidne določene posebnosti. Tako kot moške podružnice so šle tudi ženske skozi več faz delovanja v obdobju pred prvo svetovno vojno. Podobno kot v slovenskem merilu

¹¹⁰ Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda VII, str. 24.

¹¹¹ Vovko, Odborniki in članstvo, str. 9.

¹¹² Verginella, Vstop žensk, str. 3–20.

¹¹³ AST, I. R. Luogotenenza societa, b. 1, d. 7300.

¹¹⁴ Vovko, Odborniki in članstvo, str. 377.

¹¹⁵ Primorski list, 19. 2. 1898, št. 6.

¹¹⁶ Glej: Šatej, Žensko delovanje, str. 63–68; Šatej, Prispevek k delovanju, str. 575–590; Vovko, Odborniki in članstvo, str. 353–421.

je na prehodu iz 19. v 20. stoletje zaznan padec pri delovanju goriških podružnic, tudi ženskih. Tako so med letoma 1900 in 1908 prenehale delovati podružnice v Kobaridu, Ročinju in Tolminu. Razloge lahko iščemo v upadu motivacije pri članicah.¹¹⁷ Število članic je v goriški podružnici med letoma 1895 in 1904 padlo s 345 na 187.¹¹⁸ Padec je razviden tudi iz manjšega obsega prispevkov in poročanja o delovanju podružnic v časopisju. Na Goriškem so svoj delež pri krajšem zatonu prispevali politični boji, ki so se razplamteli po letu 1899, ko je prišlo do cepitve znotraj Sloge in oblikovanja slovenskega liberalnega ter katoliškega tabora. Ženske podružnice se temu niso izognile. Liberalni tabor je tako v Gorici velikokrat kritično obravnaval delovanje tamkajšnje ženske podružnice, ki je podprla nasprotni tabor. Tako *Soča*, vodilno glasilo goriškega liberalnega tabora, ni hotelo predložiti vabila za prireditev goriške ženske podružnice CMD: »*Predstavo prireja ženska podružnica sv. C. in M., toda čisti dohodek ni namenjen potrebnim šolskim družbi, kakor bi moralo biti, marveč le v prid slovenskemu šolstvu. – Mi pri ‚Soči‘ pa imamo dovolj vzrokov, da smo neverni Tomaži, še več, da klerikalcem ne verujemo prav nič. Misliti smemo celo, da dobiček te veselice pojde – če tudi neposredno v volilni ali tiskovni fond črne internacionale. Nekatero dame, ki marljivo sodelujejo, tega niti sama ne vedo, in vendar je tako. Če kdo ne more umeti, kako se to zgodi, mu pojasnimo; v uredništvu smo mu na razpolago. – Od forme, od krinke, pod katero prirejajo to predstavo stebri goriškega klerikalstva, se pa mi ne moremo pustiti slepiti.*«¹¹⁹ Po razcepu znotraj osrednje organizacije je nov zagon dosegel tudi ženske podružnice v deželi. Tolminska podružnica je leta 1908 obnovila svoje delovanje, ustanovljeni pa sta bili še dve novi podružnici: v Pevmi in Brju pri Ajdovščini. Do prve svetovne vojne, ki je usodno zaznamovala podobo dežele, so ženske podružnice na območjih, kjer so delovale, mobilizirale in vključile več 100 žensk različnih družbenih stanov, poklicev, starosti in izobrazbe.

Vse podružnice so si prizadevale zbrati čim več sredstev za podporo osrednji organizaciji, šolskim zavodom, šolam, učiteljstvu in učencem. Z oglasnimi kampanjami, ki so izkoristile poziv *svoji k svojim*, so se velikokrat obračale na ženske: »*Sezite po tej domači kavi, razširjajte ž njo slovensko ime in podpirajte družbo sv. Cirila in Metoda! Osobito priporočamo našim častitim ženskim podružnicam družbe sv. Cirila in Metoda, naj v svoji obče priznani vnemi za narodno korist deluje v to, da bode leto obsorej rabila sleherna slovenska gospodinja le to izborna domačo kavo.*«¹²⁰ Pri svojem delovanju in prizadevanjih so imele pomembnega zaveznika v goriškem časopisju, ki je, vsaj do političnega razkola na Goriškem, složno podpiralo prizadevanja družbe in njenih podružnic. Časopisni članki so imeli izrazit propagandni namen, časopisje pa je pomembno vlogo opravilo tudi z oglaševanjem izdelkov družbe, saj je nakup slednjih prispeval velik del sredstev v družbeno blagajno. Dogodki so bili bralstvu predstavljeni kot triumf slovenstva in kulturne ustvarjalnosti ter ga prepričevale, naj se jih udeleži in jih podpre: »*Iz*

¹¹⁷ Šatej, *Žensko delovanje*, str. 67–68.

¹¹⁸ Vovko, *Odborniki in članstvo*, str. 337.

¹¹⁹ *Soča*, 16. 3. 1901, št. 32.

¹²⁰ *Soča*, 15. 4. 1898, št. 30.

*Prvačine – Preteklo nedeljo je imela tukajšnja ženska podružnica družbe sv. C. in M. kakor vsako leto, slovesno sv. mašo za žive in mrtve družabnice. Društvenice so se udeležile korporativno te službe božje, Na prsih jih je krasilo društveno znamenje: narodna trobojnica.*¹²¹ Izpostavljena je bila tudi požrtvovalnost žensk: »Ljubezen do nežne naše mladine in iskreno domoljubje naj privede vsakočastitih društvenc do neumornega delovanja v korist in napredek slovenskega naroda. Z združenimi močmi čuvajmo drage njegove svetinje.«¹²² V drugi polovici 19. stoletja se je znotraj nacionalne identitete uveljavilo dokazovanje, da delo za narod pomeni žrtvovanje.¹²³ To se je izražalo prek časopisnih člankov, pozivov, literature in nastopov, ki so jih podružnice izvajale. Hkrati so prireditve služile tudi za širše izobraževanje. Dornberška ženska podružnica je kulturno proslavo združila s predavanjem o vinogradništvu, ki se je na začetku 20. stoletja spopadalo s krizo zaradi peronospore in trtne uši.¹²⁴ Poleg denarnih sredstev, ki so jih ženske podružnice zbirale za CMD ali npr. Šolski dom, so s prejetim denarjem tudi v lastni režiji pomagale šolski mladini s tem, da so jim pošiljale oblačila, čevlje in hrano. Tako je na primer tolminska ženska podružnica leta 1897 ob božičnici nakupila za šolsko mladino 45 parov čevljev in 400 kolačev.¹²⁵ Posebnost ženskih podružnic so bili cvetlični dnevi, ko so članice v mestih in krajih prodajale cvetje in šopke. Odziv javnosti je bil glede na poročanje časopisja velik, prireditve pa so delovale kot manifestacije slovenstva: »Stotine in stotine kron se je tekom par ur nabralo med radodarnim goriškim ljudstvom, tisoče in tisoče grošev so darovale žuljave roke našega kmeta in delavca, za krono in več je kupil cvetko oni, ki lahko kaj več da. Kdor ni spoznal zlatega srca našega ljudstva, ga pozna ob teh prilikah. Od Čezsoče pa do naše Nabrežine, od probujene Ajdovščine do italjanske meje so prodajale naše zavedne gospice cvetko za groš. In ploha grošev se je vsula v prazno blagajno našega podpornega sklada, ki bode marsikaterega tovariša rešil lakote in mu pripomogel k izpitu.«¹²⁶ Med Slovenkami in Italijankami oz. Furlankami se je ustvarilo rivalstvo, kar je razvidno iz razlik med zbranimi sredstvi in primerjav pri dosežkih različnih prireditev: »Cvetlični dan — za Lahe blamaža. Pret. soboto in nedeljo so Lahi priredili cvetlični dan za ,uboge dijake. ‘Razne gospe in gospodične so prodajale cvetko; a le bolj gospodom, za ljudstvo se niso zmenile. Iste dni je bil tudi slovenski cvetlični dan za razširjenje šole na Blanči. In tu se je lahko videlo, v koliko Slovenci presegamo Lahe. Lahi so imeli čistega dobička K 1794.79, Slovenci pa 2135 K.«¹²⁷

¹²¹ *Soča*, 10. 7. 1896, št. 28.

¹²² *Soča*, 13. 3. 1896, št. 11.

¹²³ Grdina, *Konstituiranje slovenske narodne*, str. 98.

¹²⁴ *Soča*, 17. 8. 1901, št. 94.

¹²⁵ *Soča*, 31. 12. 1897, št. 53.

¹²⁶ *Soča*, 13. 9. 1913, št. 86.

¹²⁷ *Novi čas*, 22. 5. 1914, št. 21.

Vplivi ženskih podružnic na narodno identiteto in jezik

V narodnoobrambni družbi se je združeval predvsem srednji družbeni razred, ki je tudi oblikoval in usmerjal društveno delovanje.¹²⁸ Glavni gospodarski dejavnosti, s katerimi so se članice ukvarjale, sta bili obrt in trgovina, poleg njiju pa je sorazmerno velik del opravljala učiteljski poklic.¹²⁹ Ravno srednji razred je bil tisti, ki se je prvi vključil v narodno gibanje prek društvene dejavnosti.¹³⁰ Ta sloj je bil nosilec jezika.¹³¹ Poleg tega je podružnicam uspelo pridobiti tudi številne pripadnice nižjih družbenih razredov s podeželja, kjer so tudi delovale posamezne podružnice (npr. Ročinj, Pevma, Branik). V lokalnem okolju so ustvarile predstavo o povezanosti v skupnost in pripadnosti slovenskemu narodu. Ta proces je bil načrten.¹³² V ta namen so prirejale različne dogodke, ki pa v osnovi niso bili namenjeni le zbiranju denarnih sredstev, temveč tudi utrjevanju slovenstva na narodnostnem obrobju, prenosu slovenske kulture na poslušalce in gledalce ter izobraževanju članic in zainteresirane javnosti.

Članice učiteljice so poučevale v šolah družbe in na ta način prenašale prepričanje o narodni zavesti na prihodnje generacije. Poleg posrednega vpliva na oblikovanje narodne identitete ne gre pozabiti niti na neposredno delovanje znotraj teh okvirov. Podružnice so omogočale dostop do slovenskega časopisja in knjig. S svojim delovanjem so na terenu igrale pomembno vlogo pri identifikaciji svojih članic, okolja, v katerem so delovale, in širše javnosti, ki je obiskovala društvene dogodke. Namen javnih dogodkov, festivalov in prireditev je bil oblikovati narodno zavest pri množicah.¹³³ Tovrstne oblike javne kulture, ki so bile načelno odprte vsem članom skupnosti, so imele velik pomen za njeno oblikovanje. Zahtevala je ponovno odkrivanje in obnavljanje narodove edinstvene kulturne identitete.¹³⁴ Ta proces je pri ženskih podružnicah CMD večinoma potekal pri javnih nastopih in prireditvah, na katerih so propagirale slovensko in slovansko kulturo, jezik in nacionalne simbole. Prebivalstvo je bilo v proces vključeno tako aktivno (pevske zbori, dramske skupine) kot pasivno (gledalci).¹³⁵ Če pogledamo programe prireditev različnih ženskih podružnic, lahko hitro opazimo osrednje tematike, ki se pojavljajo skozi izbrane pevske, dramske in recitatorske točke. V Dornberku so se na primer leta 1901 na prireditvi članice tamkajšnje podružnice predstavile s sokolsko koračnico, *Poputnico Hrvatskega doma*, in venčkom slovanskih napevov.¹³⁶ Pevski nastopi so s petjem slovenskih oz. slovanskih pesmi med poslušalstvom ustvarjali občutek pripadnosti narodni skupnosti. Pogoste prireditve s slovensko in slovansko vsebino, način podajanja te vsebine, prikaz simbolov, poudarjanje nekaterih narodnostnih

¹²⁸ Hiebl, *The Instrumentalization*, str. 60.

¹²⁹ Vovko, *Mal položi dar*, str. 159–160.

¹³⁰ Mosse, *The Nationalization*, str. 100.

¹³¹ Hobsbawm, *Nacije in nacionalizem*, str. 141.

¹³² Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 22–23.

¹³³ Mosse, *The Nationalization*, str. 73.

¹³⁴ Smith, *Nacionalizem*, str. 49–50.

¹³⁵ Bruckmüller, *Habsburška in jezikovno-nacionalna*, str. 239.

¹³⁶ *Soča*, 17. 8. 1901, št. 94.

elementov in izobraževanje članic so vplivali na lokalno prebivalstvo, spremenili njegovo mišljenje ter odnos do jezika in slovenstva na splošno. Temelj nacionalizma je predstavljala pripravljenost ljudi, da se čustveno identificirajo s »svojim« narodom, pri čemer so javni nastopi imeli osrednjo vlogo.¹³⁷ Poezija, proza in glasba so bili kulturni proizvodi nacionalizma in najučinkovitejši povezovalci pri izgradnji tovrstne skupnosti. Petje pesmi je prineslo izkušnjo simultanosti in povezanosti.¹³⁸ Na prireditvah so bili izpostavljeni tudi drugi narodni simboli. Tako so na primer leta 1912 na proslavi v Vrtojbi »slovenske trobojnice plapolale v velikem številu raz hiš ob glavni cesti; po ulicah so švigala naša dekleta v pestrih narodnih nošah in ponujala in prodajala cvetke; nikdo se ni ustavljal, bodisi star ali mlad, ženska ali možki, vsakdo je kupil cvetko od mlade prodajalke.«¹³⁹ Poleg tega, da so podružnice sodelovale pri oblikovanju šolskega sistema, so ga ponekod tudi deloma nadomestile in prispevale k izboljšanju položaja slovenščine tudi med starejšo (žensko) generacijo. Družba in njene podružnice so delovale tudi v prepričanju narodne solidarnosti z drugimi slovanskimi narodi. Tako je na primer proslavo goriške ženske podružnice decembra 1895 obiskalo pet Čehov (dva moška in tri ženske), med katerimi je bil tudi župan enega od praških predmestij, ki je družbi daroval znatnejši denarni znesek.¹⁴⁰ Z zbiranjem sredstev za revne otroke so podružnice pripomogle k izboljšanju socialne slike med slovenskim prebivalstvom, s podpiranjem slovenskih trgovcev in obrtnikov v Gorici pa še dodatno h gospodarski moči in vplivu slovenske skupnosti v mestu. Zanimariti ne gre niti vpliva na emancipacijo žensk, kot piše Vovko: »v še zelo patriarhalnem ozračju zadnjega obdobja Avstro-Ogrske je bila CMD s svojim narodno-obrambnim delovanjem, ki ga je zavestno gradila na delovanju žensk, eno prvih okolij, kjer so lahko le-te enakopravno delovale.«¹⁴¹

Sklep

Jezik, izobraževalni proces in kultura so v času razgretih mednacionalnih trenj igrali ključno vlogo pri identifikaciji posameznikov in večjih skupin s to ali ono narodno skupnostjo. Na Goriškem in Gradiškem se je slovenska narodna skupnost, podobno kot v nekaterih drugih deželah, znašla v podrejenem položaju v primerjavi z romansko in nemško skupnostjo, saj sta ji slednji onemogočali dostop do institucij, ki bi slovenski jezik postavljale v enakopraven položaj. Boji so potekali predvsem na področju rabe slovenskega jezika v javnem prostoru in ustanavljanja javnih izobraževalnih zavodov za poučevanje slovenskega jezika. Prostor, kjer je skozi celotno obdobje Avstro-Ogrske prihajalo do konfrontacij, so predstavljala narodnostno mešana območja v Brdih in na Krasu in glavno mesto dežele Gorica. Da bi Slovenci

¹³⁷ Hobsbawm, *Čas imperija*, str. 174.

¹³⁸ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 173–178.

¹³⁹ *Soča*, 17. 9. 1912, št. 106.

¹⁴⁰ *Soča*, 26. 12. 1895, št. 52.

¹⁴¹ Vovko, *Odborniki in članstvo*, str. 9.

zaustavili napredujočo asimilacijo in si zagotovili boljši oz. enakopraven položaj, so uporabili številne metode, med katerimi je treba posebej izpostaviti delovanje narodnoobrambnih organizacij, ki so se uspešno uveljavile in razvile na Goriškem in Gradiškem v desetletjih pred prvo svetovno vojno. Poleg vseslovenske CMD, in deloma tudi Slovenske straže, so goriški Slovenci ustanovili regionalni organizaciji Sloga ter Šolski dom. Z razvejano mrežo podružnic so organizacije združile številčno članstvo, znotraj katerega so nezanemarljiv delež predstavljale ženske. Slednje so ustanovile svoje lastne podružnice in si zagotovile vidno vlogo v boju za utrditev slovenskega jezika, kulture, gospodarstva in politične moči v Gorici in deželi. Poleg tega so pripomogle k ustanovitvi novih šol, s katerimi so Slovenci v veliki meri zaustavili proces asimilacije. Mediji, politični predstavniki in družba so njihova prizadevanja opazili in podprli, ženske pa so si na ta način zagotovile mesto v javnem prostoru in pridobile izkušnje, ki so se izkazale za pomembne v boju in na poti k emancipaciji. Lahko se strinjamo z ugotovitvijo Katje Mihurko Poniž, ki je zapisala, da je za zgodovino žensk na Slovenskem predstavljalo narodno gibanje, kamor so spadale tudi ženske podružnice CMD, »*eno izmed postaj na poti k enakopravnosti.*«¹⁴²

Viri in literatura

Časopisni viri:

Corriere di Gorizia 1897

Edinost 1893

Gorica 1910, 1911

Novi čas 1914

Novice 1861, 1864

Primorski list 1896, 1898

Slovanski svet 1895

Slovenski narod 1892

Slovenija 1848

Soča 1877–1914

Vesna 1893

Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda 1893

Arhivski viri:

Archivio di Stato di Trieste = AST

AST I. R. Luogotenenza societa, b. 1.

Literatura

Anderson, Benedict, *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2003.

Brancati, Mario, *L'organizzazione scolastica nella Contea principesca di Gorizia e Gradisca dal 1615 al 1915*. Mariano del Friuli (GO): Edizioni della Laguna; Gorizia: Associazione culturale »Mo. Rodolfo Lipizer«, 2004.

¹⁴² Mihurko Poniž, *Evine hčere*, str. 11.

- Bruckmüller, Ernst, Habsburška in jezikovno-nacionalna identiteta. Razmišljanja o razmerju med narodno zavestjo in šolsko izobrazbo v habsburški monarhiji. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 57, 2009, str. 237–250.
- Budin, Chiara Lesizza, L'istruzione popolare a Gorizia dal 1875 al 1890 attraverso gli atti del Consiglio Scolastico Urbano. *Ottocento Goriziano (1815–1915). Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia: Editrice Goriziana, 1991, str. 65–93.
- Cvirn, Janez, Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893–1895). *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 45, 1/2, 1997, str. 102–111.
- Fain, Daniela Lorena, Società di cultura a Gorizia nel XIX secolo. *Ottocento Goriziano (1815–1915). Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia: Editrice Goriziana, 1991, str. 23–63.
- García Ofelia, Language and Ethnifying. *Handbook of language & ethnic identity. Vol. 1, Disciplinary & regional perspectives* (ur. Joshua A. Fishman in Ofelia García). Oxford [etc.]: Oxford University Press, 2010, str. 519–534.
- Gabršček, Andrej, *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice, knj. 1*. Ljubljana: Merkur, 1932.
- Granda, Stane, Ženske in revolucija 1848 na Slovenskem. *Splošno žensko društvo: 1901–1945: od dobrih deklet do feministk* (ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 6–15.
- Grdina, Igor, Konstituiranje slovenske narodne identitete in slovenska književnost (v trikotniku Avstrija - Jugoslavija - Slovenija). *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas: Lipica, 29. maj - 1. junij 1996* (ur. Dušan Nečak). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997, str. 90–110.
- Grdina, Igor, *Slovenci med tradicijo in perspektivo: politični mozaik 1860–1918*. Ljubljana, Študentska založba, 2003.
- Hiebl, Ewald, The Instrumentalization of Bürgerlichkeit: associations and the Middle Class in Hallein. *Civil Society, Associations, and Urban Places: Class, Nation, and Culture in Nineteenth-Century Europe* (ur. Graeme Morton, Boudien de Vries, Robert J. Morris). Farnham: Ashgate, 2006, str. 55–76.
- Hobsbawm, Eric, *Čas imperija: 1875–1914*. Ljubljana: Sophia, 2012.
- Hobsbawm, Eric, *Nacije in nacionalizem po letu 1780: program, mit in resničnost*. Ljubljana: Založba /*cf., 2007.
- Hroch, Miroslav, The Slavic World. *Handbook of language & ethnic identity. Vol. 1, Disciplinary & regional perspectives* (ur. Joshua A. Fishman in Ofelia García). Oxford [etc.]: Oxford University Press, 2010, str. 268–285.
- Judson, Pieter M., “Not Another Square Foot!” German Liberalism and the Rhetoric of National Ownership in Nineteenth-Century Austria. *Austrian History Yearbook* 26, 1995, str. 83–97.
- Judson, P. M., The Gendered Politics of German Nationalism in Austria, 1880–1900. *Austrian women in the nineteenth and twentieth centuries: cross-disciplinary perspectives* (ur. David F. Good, Margarete Grandner, Mary Jo Maynes). Providence; Oxford: Berghahn Books, 1996, str. 1–17.
- Judson, Pieter M., *The Habsburg Empire: New History*. Cambridge (MA); London, The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.
- Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru izdelan po rezultatih popisa 1900, VII. Avstrijsko-Ilirsko primorje*. Dunaj: C. Kr. dvorna in državna tiskarna, 1906.
- Malečková, Jitka, The Emancipation of Women for the Benefit of the Nation: The Czech Women's Movement. *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century: A European Perspective* (ur. Sylvia Paletschek in Bianka Pietrow-Ennker). Stanford: Stanford University Press, 2006, str. 167–188.

- Marušič, Branko, Andrej Ipavec (1880–1924): ob stoletnici prve popolne slovenske državne gimnazije. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici* 9, 2012, str. 17–29.
- Marušič, Branko, *Primorski čas pretekli: Prispevki za zgodovino Primorske*. Koper, Lipa; [Trst], Založništvo tržaškega tiska; [Gorica], Goriški muzej, 1985.
- Marušič, Branko, Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju (1848–1918). *Annales. Series historia et sociologia* 2, 1999, str. 163–192.
- Marušič, Branko, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko, Prispevek k poznavanju narodnostnih razmer v Brdih: ob 140-letnici briškega tabora. *Brda in Brici: o ljudeh, zgodovini, jeziku, bésedni umetnosti, stavbarstvu in rastlinstvu Brd* (ur. Danila Zuljan Kumar in Tanja Gomiršek). Dobrovo: Občina Brda, 2013, str. 107–128.
- Matić, Dragan, Čitalnice, »valilnice« slovenskih kulturnih ustanov. *Slovenska kronika XIX. Stoletja, knj. II 1861–1883*. Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 25–27.
- Melik, Vasilij, Slovenski tabori. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 16. 1968, str. 65–76.
- Melik, Vasilij, *Volitve na Slovenskem: 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Mihurko Poníž, Katja, *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*. Nova Gorica: Univerza, 2009.
- Mosse, George Lachman, *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. New York: New American Library, cop, 1977.
- Pahor, Drago, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 235–337.
- Sagadin, Janez, Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 65–170.
- Schmidt, Vlado, Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 9–29.
- Selišnik, Irena, *Prihod žensk na oder slovenske politike*. Ljubljana: Sophia, 2008.
- Selišnik, Irena; Verginella, Marta, The Desire to be Free: Marica Nadlišek Bartol and the Young Intelligentsia at the Turn of the 20th Century. *Historijski zbornik* 66, 1, 2013, str. 101–120.
- Smith, Anthony D., *Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina, 2005.
- Šatej, Barbara, Prispevek k delovanju sežanske ženske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda. *Iz zgodovine Krasa* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 575–590.
- Šatej, Barbara, *Žensko delovanje na Goriškem od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne: magistrsko delo*. Ljubljana: [B. Šatej], 2012.
- Troha, Nevenka, Slovensko žensko gibanje v Trstu na prelomu 19. in 20. stoletja. *Splošno žensko društvo: 1901–1945: od dobrih deklet do feministk* (ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 44–58.
- Ude, Lojze, Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 171–234.
- Verginella, Marta, Vstop žensk v slovensko politično areno. *Ženske na robovih politike* (ur. Milica Antić Gaber). Ljubljana: Sophia, 2011, str. 3–20.

- Verginella, Marta, *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta, 2006.
- Verginella, Marta, Ženske med nacionalnim angažmajem in bojem za žensko emancipacijo. Slovenke v Trstu na prehodu iz 19. v 20. stoletje. *Frauen. Männer: Universitäten, univerze, università Klagenfurt Koper Ljubljana Maribor Trieste Udine* (ur. Tina Bahovec). Celovec: Drava, cop., 2007, str. 133–145.
- Vodopivec, Peter, Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900). *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 2, 1994, str. 30–44.
- Vodopivec, Peter, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Vovko, Andrej, Delovanje Deutscher Schulverein na Koroškem in Primorskem v letih 1908–1914 v luči pisanja Slovenskega Branika. Časopis za zgodovino in narodopisje 71, 3, str. 399–414.
- Vovko, Andrej, Delovanje Deutscher Schulvereina na Kranjskem v luči pisanja Slovenskega branika. *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, str. 869–884.
- Vovko, Andrej, *Mal položi dar ---: portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda: 1885–1918*. Ljubljana, Slovenska matica, 1994.
- Vovko, Andrej, *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004.
- Vovko, Andrej, Stare podružnice „Družbe sv. Cirila in Metoda“ na Goriškem v letih 1885–1918. *Goriški letnik* 6, 1979, str. 67–83.
- Waltritsch, Marko (2004): Le scuole slovene nella Contea di Gorizia e Gradisca sino alla prima guerra mondiale. *L'organizzazione scolastica nella Contea principesca di Gorizia e Gradisca dal 1615 al 1915* (ur. Marco Brancati). Mariano del Friuli (GO): Edizioni della Laguna; Gorizia: Associazione culturale »Mo. Rodolfo Lipizer«, str. 151–160.
- Zwitter, Fran, *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*. Ljubljana: Slovenska matica, 1962.

SUMMARY

Struggle for Slovene Schools and Operation of Women's Branches of the Sts Cyril and Methodius Society in Gorizia and Gradisca in the Period before World War I

Robert Devetak

The article addresses the struggle of the Slovene national community for Slovene-language schooling in Gorizia and Gradisca, along with the role of the Sts Cyril and Methodius Society in this process, paying particular attention to women's activities. Gorizian Slovenes strove to establish public basic schools with Slovene as the language of instruction in the city of Gorizia throughout the period of Austria-Hungary. Schooling played an important role in the formation of national identity in a period marked by national friction. The Italian, German, and partly also Friulian community used all levers, which were made possible mostly by their economic, social, and political position, to hinder Slovenes' demands in the realm of education despite the existing legal obligations. Consequently, Slovenes were forced to pursue different strategies. In terms of educational institutions, the Italian and Friulian community on one side and the Slovene community on the other established their own organizations to reach their goals. These organizations and their numerous branches mobilized the population and established private basic schools throughout the land. From the 1880s onwards the Slovene community gathered around the Sts Cyril and Methodius Society, which successfully established a few private basic schools and kindergartens in Gorizia and on the land's national borders in the decades before World War I and thus managed to limit the assimilation process. The society's membership consisted of a large share of women, who contributed actively to its successful operation through their work on location, their activities in their local environments, and fund raising. Slovene Gorizian women established their own branches and in doing so, they acquired organizational skills, know-how, jobs and entered the public space, which had been largely inaccessible at the turn of the 20th century. Their operation thus had a national and an important emancipatory aspect.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 74 | 2020 | št. 3-4 (162) | str. 289–560